

IDEI PROGRESISTE ÎNTR-O LUCRARE PUȚIN CUNOSCUTĂ A LUI I.H. RĂDULESCU „ISTORIA CRITICĂ UNIVERSALĂ“

DORIN ELIESCU

Ion Heliade Rădulescu, târgoviștean prin naștere ca și prin sensibilitatea pusă în cunoscutele versuri „O noapte pe ruinele Tîrgoviștei“, are nu numai dreptul de necurmată și binemeritată aducere-aminte a celor care trăiesc astăzi în urbea sa natală — a cărei glorie trecută a cîntat-o cu însuflețire — dar și locul de cinste în istoria literaturii noastre, a istoriei naționale, prin locul ocupat în mișcarea progresistă a anului revoluționar 1848.

Caracterul său vulcanic, vizionarismul său romantic, trecerea lui cu dezinvoltură de la o extremă la alta în laborioasa activitate depusă pe tărîmul culturii românești, ne sînt bine cunoscute; așa cum ne sînt cunoscute și entuziaștele lui cuvinte — „Scrieți, băieți, numai scrieți!“ — imbold semnificativ care definește cum nu se poate mai bine concepțiile scriitorului privind dezvoltarea mișcării culturale, concepții pe care le-a aplicat el însuși, scriind mult, opere originale sau traduceri. Sînt lucrări care nu au rămas în patrimoniul literaturii noastre prin valoarea lor estetică — de multe ori inexistentă — ci prin efervescența la care au dat naștere în cultura românească, făcînd să apară primii noștri barzi cu renume definitiv stabilit, netezînd pentru mai tîrziu calea Luceafărului.

I. Heliade Rădulescu a avut o serie de proiecte de mare amploare, care desigur aveau să-i depășească puterea de creație, nu atît din cauza timpului necesar, cît mai ales din aceea a lipsurilor existente în formația cultural-științifică a scriitorului.

Nu uităm că I. Heliade Rădulescu visase închegarea unui vast poem, intitulat „Umanitatea“, ale cărui capitole s-ar fi numit astfel: Biblicele, Evanghelicele, Patria sau Omul social și Omul individual.

De asemenea, nu pot fi uitate ușor — cu toate meritele pe care scriitorul le-a avut în dezvoltarea culturii naționale — nu numai izbucnirile pătimașe, ca cele din poezia „Ingratul“ care nu-i fac nici o cinste, dar și gravele erori comise în ultima parte a vieții sale în privința încercării de italianizare a limbii, încercări rămase, desigur, fără ecou în cristalizarea limbii literare a neamului nostru. Sînt aspecte care, din păcate, pot umbri activitatea pozitivă și constructivă a scriitorului născut pe plaiurile dimbovițene.

Una dintre lucrările sale, puțin cunoscută, este și „Istoria critică universală“, apărută postum, în anul 1892. Dorind să dovedească odată

mai mult, dar acum pe o cale inoportună și neștiințifică, originea popoului nostru, Heliade utilizează în lucrare acel limbaj scilciat pe care era ferm convins că îl va putea impune în scrierea noastră. Cit de departe mergea el cu modificarea rostirii și scrierii noastre, se observă și din acest fragment : „Aquest popol, despre quare ne vom occupâ aqui în trecât, este al Laponilor. Ca stirpe mai nuouă inteligenta nu întârdie a'și luâ dela sine o direcțiô que ar fi putut străbatte mai d'a dreptul sau mai just în meditația objectelor que i se presentâ. Cugetările și tradițiile aquestui popol despre divinitate, ideile que își formò despre Creator și creațiô sânt qelle următore“¹.

Pasajul de mai sus ne scutește de orice comentarii, fiind destul de vizibil cât de nejustificat se abătea Heliade de la adevărata limbă ce se închegase și se perfecționa în cu totul altă direcție în acea vreme.

Cu toate aceste scăderi, cu impuse opreliști în citirea fluentă a cărții și cu toate erorile de fond — Heliade abătîndu-se foarte des de la datele istoriei, brodînd cu imaginația sa romantică tot felul de explicații ale unor fapte și nume, pe care nimeni nu le-a mai reluat în discuție ulterior, fiind departe de realitate — totuși, „Istoria critică universală“ rămîne o operă în care putem găsi, și nu arareori, o serie de comentarii ale autorului. Comentarii pe marginea unor evenimente sau a unor texte din antichitate, care dau la iveală ideile progresiste — mai ales pentru timpul în care au fost scrise — ale lui Ion Heliade Rădulescu. Unele dintre aceste idei ne apar de o actualitate interesantă, pârînd a fi scrise în vremea noastră, într-atît exprimă o ideologie materialist-istorică bine definită, pe care — desigur — Heliade nu o avea la acel timp.

Ne vom strădui să redăm cîteva aspecte ale modului în care autorul înțelegea să prezinte evoluția unor societăți omenești, în special a fenomenelor de suprastructură (religioase îndeosebi); de foarte multe ori, poziția evident avansată a autorului pe plan ideologic reiese spontan. Textele pe care ne vom sprijini constatarea aceasta vor fi, desigur, „traduse“, adică transpuse în forma actuală a limbii noastre, spre a înlesni lectura lor, care ar fi îngreunată prin păstrarea formei originale.

De la început, trebuie subliniat faptul că Heliade vede în religiile popoarelor pe care le studiază și în special, în activitățile de cult ale acestor religii, un pretext al claselor exploatare pentru dominarea celor exploatați. Astfel, vorbind despre idolii chaldeeni, scriitorul arată, la un moment dat, următoarele : „...credințele diferite formară o credință comună, constituită cu capi, miniștri, subalterni, servitori, culturi, ceremonii, oamenii aceștia fiecare, mai mult sau mai puțin, începură a specula în interesul lor obiectele credinței. Unul, atribuind felurimi de minuni, se sforța a-și acredita statuia căruia servea și a insufla respect și adorație către imaginea zeului spre a fi respectați și adorați preoții și servitorii lui, altul exalta minunile statuiei sale particulare în chipul cel mai îndemînatec și grossier totodată, spre a atrage către dinsa adoratorii și prin urmare, foloasele ce puteau aduce sacrificiile la oficina sa particulară... Statuile începură a minca, a se îmbrăca, a avea nevoie de femei, și de

¹ I. H. Rădulescu, *Istoria critică universală*, vol. II, București, 1892, Tipografia Statului, p. 291.

femei frumoase, june fecioare... În realitate acestea nu făceau decît a înavuți și desfăta pe cuvioșii servitori ai divinității acreditate“².

În continuare, Heliade analizează în mod interesant transformarea idolilor primitivi, grossieri, în mistere sacramentale : „Însă lumea putea să se deștepte într-o zi și să vadă că zeul nu mănîncă, nu poartă, nu grămădește la tezaure, n-are nici o simțire, nici o facultate spre a se bucura și desfăta. De aci cei interesați la atîtea venituri, ce începuseră a se recunoaște ca niște drepturi, se prevăzură a stabili și a acredita mistere, a depărta idolul, sanctuarul și însuși templul de la ochii vulgului. Locurile înalte, izolate, întunecoase fură alese drept locuri sacre spre practicarea mistereleor ; templele începură a lua o distribuție arhitectonică aptă întru a acoperi misterele ca și locurile preparate și îndeminatice spre operațiile scamatorilor“³.

Este interesant faptul că, foarte des, autorul face paralele între zeii și conducătorii autocrați ai popoarelor din vechime și împărații și regii contemporani lui. În special, țarul Rusiei este de nenumărate ori adus în discuție, atunci cînd este vorba de anticele culte religioase bazate pe asuprirea celor mulți.

Uneori, Heliade face referiri și la istoria românească, așa cum reiese și din următorul pasaj : „În Indii, în timpii antici, toți ciți se sculară spre a ajuta pe cuceritorul Osiris sau Bacchu (Siva, zeul nobililor), în loc de animale și bestii fură numiți Urși, Momițe. Urșii aceștia, momițele acestea erau suferitorii, împilații acelor timpuri, ce săriseră a scutura un jug spre a cădea sub altul, erau un fel de Brîncoveni și Cantemiri ce — dimpreună cu popoarele lor — se sculară a face cauză comună cu Țaru, spre a fi abandonat unul de Țarul dimpreună cu familia sa a trece pe sub sabia răzbunătoare a Sultanilor și spre a prepara jug și mai apăsător patriei și posterității lor“⁴.

La sfîrșitul primului capitol din volumul II al lucrării, Heliade trage următoarele concluzii : „Acestea sînt fabulele cu care fu legănată pruncia umanității ; acestea credințele cu care i se făcu creșterea copilăriei ; cu aceste idei, cu aceste credințe fu preparată în atîția secolii omenirea spre a debuta în viața socială și politică. De aici începînd o vom vedea organizîndu-se în epoca următoare. Pe temeiul acestor credințe vom vedea stabilîndu-se și consacrîndu-se legi destinate spre împilarea și suferințele ei și în folosul castelor ce își însușiseră inteligența și puterea. Un copil rău crescut, învățat a lua minciuna drept adevăr, e mai rău, mai svînturat decît cel ce n-are nici o cunoaștere. Umanitatea superstițioasă deveni mai rea decît cea sălbatică“⁵.

Răzbate din aceste rînduri glasul declamator al pașoptistului care se ridicase împotriva vechilor orînduiei din Țara Românească, a înrobirilor tiranilor dinlăuntru și din afara Patriei sale.

Demne de subliniat, sînt comentariile lui Heliade la diferite texte traduse din Legile lui Manu, pe care le prezintă de la început cu un ochi critic, avînd la bază aceeași pornire contra instituțiilor stabilite de cei puțini și mari, menite să asuprească pe cei mulți și neputincioși : „Cu

² Op. cit., p. 302.

³ Idem, p. 302.

⁴ Ibidem, p. 394.

⁵ Ibidem, pp. 417—418.

acest corp de legi (ale lui Manu — n.n.), ce formează partea canonică sau regulamentară a scripturii sacre a Indiilor, venim într-o epocă mai înaintată. După miturile și tradițiile populare venim minciunile și erorile sistematice și oficiale ale unor capete interesate. Simplitatea și credulitatea prepară regimul amăgitoriei“⁶.

Partea a I-a a Legii lui Manu e instituată „Creația“, fiind similară „Genezei“ din Biblie.

Nu pot trece peste acest capitol fără a face o paranteză la subiectul tratat și a pune în fața cititorului un text care duce, involuntar, la câteva din cunoscutele versuri eminesciene din „Scrisoarea I-a“. Iată textul tradus din Legea lui Manu :⁷ „Lumea aceasta (din perioada creației — n.n.) era cufundată în întuneric, nepriceput de minte, lipsită de orice semn care să fie cunoscută, neputând fi descoperită de pricepere, nici relevată de înțelepciune, semăna cu totul abandonată somnului“.

Fără nici un comentariu, să-l lăsăm pe Eminescu ; precum știm, el glăsuiește astfel :

„Tu prăspastie ? Genune ? Tu noian întins de ape ?
N-a fost lume pricepută și nici minte s-o priceapă,
Căci era un întuneric ca o mare fără rază,
Dar nici de văzut un far și nici ochi care s-o vază“.

Inchid paranteza fără alt comentariu și revin la lucrarea lui Heliade. În continuare, după creația lumii în viziunea Indiei antice, urmează capitolele care stabilesc organizarea societății vremii și instituirea faimoaselor caste ale brahmanișmului, cu rigiditatea lor teribilă, care a durat peste veacuri și care trezește revolta necruțătoare a scriitorului animat de ideile progresiste ale secolului XIX, idei pornite de filozofii iluminiști și de socialismul utopic al vremilor care îl precedaseră pe Heliade. Iată câteva din observațiile pe care autorul le face pe marginea legilor lui Manu :

„Castele privilegiate la început se încercară a speria popoarele și a le ține în frîul unor asemenea legi, prin pedeapsă, chinuri, moarte însă umanitatea în pruncia ei este ca animalul, ca pruncul, il bați, îl pedepsești și instinctele lui sînt mai puternice decît orice pedeapsă... ....Nu e idee, oricît de sacră, oricît de sublimă, care n-a speculat-o această castă în folosul ei și în paguba generală“⁸.

Comentînd cartea XII, punctul 51, în care se pomenește de un fel de iad și de un fel de purgatoriu, Heliade scrie : „Învederat se vede că legiuitorilor de talia și de scopul lui Manu nu le fură de ajuns pedepsele de pe pămînt, nici cele din iad... Atît legile fură nedrepte și atît avură nevoi mari de a speria în tot chipul spre a se putea susține și asigura prerogativele castelor interesate și legiuitoare“⁹.

În alt loc, autorul privește astfel legile lui Manu : „Ca să se facă să se recunoască și să se susțină aceste legi, Brahmanii, cum am văzut, își făcură de complici pe cei cu mîna armată și amîndouă castele puseră între dinsele și popor, cum s-a văzut, pe neguțători, dîndu-le voie a

⁶ Ibidem, p. 448.

⁷ Ibidem, p. 456, cap. „Creația“, pct. 51.

⁸ Idem, p. 493.

⁹ Ibidem, p.493 .

specula singuri toate, a se înavuți, ca apoi averea generală, prin aceștia, să vie în mîinile acestor două caste, și mai virtos a celei sacerdotale“¹⁰.

Și, mai departe : „Astfel se stabili sistema spre a suga sucul poporului, sistemă ce nu avu altă normă, altă dreptate, decît temerea de brațul armat, ce îndată și-l asocie de secundar“¹¹.

După o serie de multiple alte considerații pe aceeași temă, după ce critică inferioritatea la care era supusă femeia și trage atenția popoarelor că trebuie să se lumineze „spre a judeca ce se cuvine a face despre cele publice și mai virtos despre legi“¹², Heliade vorbește despre Budha, pe care îl consideră un personaj istoric ieșit din sinul poporului într-o epocă în care se crease un curent de revoltă împotriva „jugului și abuzurilor guvernelor antice“. Și aici, revoluționarul de la 1848 nu se poate opri de a nu reveni din antichitate la contemporaneitate, scriind : „În ziua de azi însuși, cînd odată cu Parisul se scoală Berlinul, Milanul, Roma, Viena, Ungaria și România, cauza nu fu atît imitația — pentru că nimeni nu imită așa de curînd a-și sparge capul, a-și pierde repausul, averea și însuși viața — cît păsurile, nevoile, suferințele, aspirațiile fură mai tot acelea“¹³.

Interesantă este și observația lui Heliade cu privire la transformarea unor mișcări îndreptate împotriva nedreptăților sociale (care din acest motiv sînt la început condamnate și oprite de clasele dominante), în organisme care se alătură celor de sus, ajutîndu-i pe aceștia să continue asuprirea : „Persecuțiile asupra Budhiștilor fură așa de crude ca și ale primilor creștini, ca și ale socialiștilor din zilele noastre“¹⁴. Mai departe, el scrie : „...În Indii nu putură rămîne decît cei ce profesînd Budhismul, se învioră a recunoaște distincția castelor și drepturile lor respective ; acestea firește făcură un fel de erezie sau schismă. Astfel și primii creștini încetară de a mai fi persecutați cînd capii lor începură a recunoaște drepturile Cesarului și patriciilor, a deveni instrumentele acestora, a adopta de lege dreptul roman, a tolera sclavia și camăta, a fasona pe credincioși după interesele despotismului păgin“¹⁵.

Șirul observațiilor care dovedesc existența unei origini progresiste, mult avansate pentru timpul acela, la Ion Heliade Rădulescu, ar putea fi încă prelungit. Considerăm însă ca fiind suficiente exemplele date spre a se trage concluziile de regoare, în care vedem că lucrarea „Istoria critică universală“, cu toate erorile de limbă și de fond, cu toate limitele autorului în privința unei ideologii clare, științific fundamentate — mai ales comparativ cu alți fruntași revoluționari pașoptiști, pentru a-l aminti doar pe N. Bălcescu — lucrarea, spunem, rămîne o operă străbătută de un puternic suflu progresist, adesea chiar revoluționar. Poate și pentru acest motiv, poate și pentru locul însemnat ocupat de Heliade în cultura națională, credem potrivită consemnarea aparte a acestor merite ale lui, alături de celelalte aspecte pozitive ale activității sale. Să nu uităm perioada în care a fost scrisă lucrarea respectivă, o epocă frămîntată și importantă pentru poporul nostru.

¹⁰ Ibidem, p. 502.

¹¹ Ibidem, p. 503.

¹² Ibidem, p. 503.

¹³ Ibidem, p. 521.

¹⁴ Ibidem, p. 523.

¹⁵ Ibidem, p. 524.